Bölüm 2

Alevi İnanç ve Geleneğinde Kış Ritüeli Olarak Gağan: Mitolojik Sembolizm ve Toplumsal Paylaşım Kültürü Üzerine Bir İnceleme

Neslihan Kuran[1]

Giriş

Gağan, Tunceli Alevi topluluğu arasında kışın en soğuk günleri olarak nitelendirilen zemheri döneminde (Aralık ayı sonu ile Ocak ayının ilk haftaları) gerçekleşen bir kış kutlamasıdır. Kışın zor günlerinden sonra gelecek olan yeni döneme, yeni bir yılın gelişine hazırlıktır. Bu anlamda ritüel bereket, dayanışma, ataları anma gibi pek çok olguyu bünyesinde barındırmaktadır. Çalışmada söz konusu ritüelin geleneksel uygulanışına kısaca değinildikten sonra çeşitli toplumlarda benzer zaman aralığında uygulanan kış ritüellerine dikkat çekilecektir. Ardından ritüelin mitolojik çerçevesi ele alınacak ve son olarak Gağan'ın kökenine dair kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

Tunceli Alevileri arasında oruç tutularak başlanan bu özel gün cem erkânı öncesi *çerağ* yakılması (uyandırılması) [2] ve çerağ duası (Gülbenk) [3] ile devam etmektedir. Çerağ için yakılan ateş (çıra, mum, kandil vb.) manevi olarak kutsal ışığı, hakikat ve bilgeliği sembolize etmektedir. Cem süresince çerağ söndürülmemektedir (sırlanmamaktadır). Gağan günlerinde pir veya dede öncülüğünde cem erkânı yapılmakta, kutsal mekanlar ziyaret edilmekte, kanlı-kansız kurbanlar sunulmaktadır. Yine buğdaylar pişirilip lokmalar dağıtılmaktadır. Ev ziyaretleri, kapı kapı dolaşarak toplanan buğday, darı,

1 Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi/Felsefe Bölümü ORCİD: 0000-0002-3637-0543, neslihankuran@gmail.com

2 Çerağ ifadesi çıra kelimesinin Farsça halidir (چراغ, cherāgh). Çerağ yakma ritüeli burada yalnızca fiziksel bir ışık kaynağının yakılmasını değil, aynı zamanda ilahi nurun, hakikatin ve manevi bilgeliğin görünür kılınmasını sembolize etmektedir.

3 Gülbenk, Alevi-Bektaşi inanç ve ritüel sisteminde belirli bir erkânın veya cemin icrasında dede, baba ya da pir tarafından okunan dua ve niyazdır. Gülbank olarak da ifade edilir. Yapılan duanın özü; Allah'tan, Hz. Muhammed'den ve Hz. Ali'den bereket dilemek, yapılan ibadetin kabulünü niyaz etmektir.

???

ceviz gibi çeşitli gıda malzemeleri, bu malzemelerin ihtiyacı olan kişilere pay edilmesi, kılık değiştirerek oynanan seyirlik oyunlar Gağan'ın öne çıkan diğer unsurlarıdır. Gıdaların paylaşımı dahil tüm bu faaliyetler toplu halde yapılmaktadır. Dolayısıyla toplum dayanışmasının ritüelin merkezinde olduğu söylenebilir. [4] Bu yönüyle Gağan hem dinî hem sosyal bir ritüel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilinmelidir ki çerağ, temizlik/arınma, ekmek, buğday, lokma vb. her biri ayrı bir anlamı olan kutsallık kazanmış ritüel sembollerindendir. Örneğin topluluk arasında pay edilen ekmek bereketin sembolüdür. Pay edilmesindeki amaç yoksul ve muhtaçların, yalnız yaşayanların hatırlanmasıdır. Bu açıdan Gağan önemli bir sosyal dayanışma rolü de üstlenmektedir. Gağan geleneğinde söylenmesi gereken bir diğer özellik toplumların geçmişleriyle ve atalarıyla bağ kurmaya çalıştığı atalar kültü inancıdır. Mezarlık ziyaretleri bu minvalde gerçekleştirilen bir eylemdir. Aileyi veya toplumu koruduğu düşünülen bu gelenek birçok toplumda çok eski zamanlardan beri varlığını sürdüren bir inançtır. Ataların ruhlarıyla bağ kurulması yoluyla gerçekleşen söz konusu ritüel toplumsal kimliğin ve kuşaklararası bağın korunmasına yardımcı olmaktadır.

Gağan her ne kadar Tunceli Alevi topluluğunun kış geleneği olarak tanıtılsa da Bingöl, Tokat, Erzincan, Sivas, Elâzığ gibi çevre illerdeki topluluklarda da yaşatılmaya çalışılan bir gelenektir. Ritüelin isimlendirmesi ve uygulama tarihi bölgeden bölgeye değişebilmektedir. Örneğin Tokat'ta bilhassa Hubyar Ocağı'ndaki Türkmen Alevilerinde kış ritüelinin isimlendirilmesi *Saya Cemi* olarak geçmektedir. [5] İçerikte de farklar vardır. Örneğin Erzincan'da kapı kapı dolaşan ak sakallı Gağan'ın Hızır olarak düşünülmesi (o şekilde inanılması) yaygın bir gelenektir ve boş çevrilmemesine gayret edilir. [6] Bununla birlikte Gağan için yapılan temizlik, ev ziyaretleri ve yiyecek toplamak, kılık değiştirerek oynanan eğlenceli oyunlar, bereket ve bolluk dilekleri, cem ibadeti, toplumsal dayanışma, lokma dağıtma, ateş yakma, mevsimsel döngü algısı hemen hemen her bölge için ortaktır. Aynı şekilde Gağan yalnızca burada bahsi geçen bölgelere özgü de değildir. Zira Anadolu, İran, Mezopotamya gibi geniş bir bölgede etkilerine rastlanabilmektedir. Hatta içeriği geniş bir perspektifle

---

4 Gağan geleneğinde öne çıkan toplumsal dayanışma ve paylaşım pratikleri, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından belirlenen 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amacı'nın ilk iki maddesi olan "Yoksulluğa Son" ve "Açlığa Son" hedefleriyle örtüşen bir nitelik taşımaktadır. Bkz. *Birleşmiş Milletler*, "Türkiye, Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları", (2026).

5 Dilek Bakan, "Alevi Bektaşi Geleneğinde Hubyâr Sultan", *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi)*, (2011), s. 90-94.

6 Hazal Güney, Nilay Koçak, Kader Mutlu "Erzincan'da Yaşayan Alevilerin Hızır Ayındaki İnanç ve Pratiklerine Dair Bazı Tespitler (Mertekli Köyü Örneği-Hızır Dergâhı)", *TURAN-SAM,* Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi, (2024), cilt: XVI, sayı: 62, s. 374-381.

değerlendirildiğinde dünyanın hemen hemen her yerinde Gağan benzeri kış ritüellerine rastlamanın mümkün olduğu söylenebilir.

Çeşitli Toplumlarda Kış Gündönümüne Yüklenen Misyon

Mevsimsel döngüler insan topluluklarının ritüel ve inanç sistemlerinde tarihsel olarak önemli bir yer tutmuş ve özellikle kış gündönümü gibi dönüm noktaları farklı kültürlerde çeşitli sembolik ve törensel pratiklerle karşılanmıştır. Bu bağlamda dünyanın farklı coğrafyalarında benzer içerik ve işlevlere sahip kutlamaların günümüze kadar çeşitli biçimlerde varlığını sürdürmesi bu ritüellerin evrensel bir kültürel olgu niteliği taşıdığını göstermektedir. Aşağıda çeşitli toplumlarda bu çalışmada ele alınan Gağan merkezli kış gündönümü kutlamasına benzer nitelikteki örnekler sunulmaktadır;

*__Yule:__ Cermen ve İskandinav kökenli toplumlarda Aralık ayında gerçekleşen kış gündönümü kutlamasıdır. Işığın yani güneşin geri dönüşünü simgelemekte, yeni bir döngüye işaret etmektedir.

*__Koliada/Koleda:__ Ukrayna, Belarus, Bulgaristan, Makedonya, Çekya, Hırvatistan gibi Slav kökenli halkların Aralık - Ocak ayında gerçekleştirdikleri kış gündönümü kutlamasıdır. Aynı zamanda yeni yıldır. Ülkemizde Trakya'da bir kısım Balkan göçmeni arasında hala yaşatılan bir gelenektir. Bereket dilekleri, ev ziyaretleri, kostümlü oyunlar kutlamada öne çıkan unsurlardır.

*__Çin Yeni Yılı:__ Kıştan çıkış, bahara geçiş maksadıyla Ocak-Şubat aylarında kutlanan bir gelenektir. Eski yılı uğurlamak yeni yılı karşılamak amacı taşıyan kutlamada kötü ruhları uzaklaştırma, aile birleşimi ve dayanışma öne çıkan unsurlardır.

*__Seollal:__ Kore'nin yeni yıl kutlamasıdır. Ay Yeni Yılı da denir. Tarihleri değişmekle birlikte genelde Ocak-Şubat arasında kutlanır. Atalara saygı, aile ve toplum dayanışması, bugüne özel yemekler, güne özel kıyafetlerle Kore'ye özgü bir gelenektir.

*__Yalda:__ İran, Afganistan, Orta Asya ve Mezopotamya geleneklerinde kış gündönümüyle ilişkilidir. Yılın en uzun gecesi olan 21 Aralık'ta kutlanır. Günlerin uzamasını ve ışığın geri dönüşünü sembolize eder.

*__Çağan (Tsagaan Sar):__ Orta Asya Türk kültüründe Ocak-Şubat ayları arasında gerçekleşen yeni yıl kutlamasıdır. "Beyaz Ay" manasındaki Tsagaan Sar hem isim hem içerik açısından Türkiye'deki Gağan ile benzerliği oldukça yakındır. Her iki ritüel de mevsimsel döngüyle ilişkilidir; kıştan çıkış bahara geçiş (karanlıktan ışığa geçiş). Ritüel öncesi yapılan ev temizliği, sembolik olarak geçmişin kötü enerjilerini geride bırakmak olarak yorumlanır. Bir araya

gelinerek yeni yılın bolluk ve bereket getirmesi temennilerinde bulunulur. Beyaz burada saflık/temizlik sembolüdür.

Anlaşılmaktadır ki mevsimsel ve astronomik olaylar, ay-güneş döngüsü toplumların ritüel pratiklerini şekillendiren temel bir belirleyici olmuştur. Bu bağlamda kış gündönümü birçok geleneksel toplumda güneşin yeniden güç kazanmaya başlaması, günlerin uzaması ve yeni bir döngünün başlangıcı olarak "sembolik bir eşik" niteliği taşımaktadır. Aralık-Ocak-Şubat aylarında gerçekleşen *Yule, Yalda, Koliada,* ve *Çağan*'da kış gündönümü ve yeni yılın iç içe geçmesi bu duruma bir örnektir. Toplumlar baharın gelişi ile yeni bir yılın başlama fikrini birleştirmişlerdir. Dikkat edilirse söz konusu geleneklerde Gağan ritüelindeki gibi kutsallık yüklenen nesneler ortaktır; ateş ritüeli, su ile arınma, ev temizliği, bereket ve bolluk dilekleri, ataları anma, aile ziyaretleri vb.

Öte yandan Türkiye özelinde konu ele alındığında, kış gündönümü ve mevsimsel geçişlerle ilişkili olarak farklı isimler altında sürdürülen çok sayıda ritüel ve kutlamanın bulunduğu da söylenmelidir. Örneğin Doğu Karadeniz'de Ocak ayında kutlanan yeni yıl ve kış bayramı *Kalandar* ev ev dolaşma, yiyecek toplama, maskeli figürler, bereket dilekleri gibi unsurlarıyla Gağan ritüeline benzemektedir. Trakya bölgesinde ve daha çok Roman toplulukları arasında Mayıs ayında gerçekleşen *Kakava* şenliği de baharın gelişi ve yeni yıl temalıdır. Yeni yılın bereketle geçmesi dilenir. Şenliğin en bilinen ritüeli kötü enerjiden arınma maksadıyla yakılan bir ateşin üzerinden atlama geleneğidir. Gağan ile benzer yönleri; her ikisi de mevsimsel geçiş kutlamasıdır. Yine her ikisinde de toplumsal dayanışma ön plandadır. Renkli kıyafetler içerisinde (bazen sakal ve bastonla) kutlamanın efsanevi karakteri Baba Fingo figürü, yaşlı Gağan [7] figürüne benzemektedir. Türkiye genelinde asırlardır varlığını sürdüren baharın gelişi kutlaması *Nevruz*'u da burada anmak yerinde olacaktır. Kışın bitimiyle beraber yenilenme olarak da bilinen mevsimsel döngü kutlaması Nevruz İran, Kafkasya, Orta Asya bölgesinde bilhassa Türk toplulukları arasında asırlardır yaşatılan ve coşkuyla kutlanan bir gelenektir. Mart ayında (genelde 21 Mart ekinoksunda) kutlanan Nevruz'un içeriği tüm toplumlarda hemen hemen aynıdır. Gece-gündüzün eşitlendiği bugün yeni bir yılın başlangıcı kabul edilmektedir. Türkiye'de hemen hemen her topluluk bu önemli günü kutlamaktadır. Ev ev dolaşıp yiyecek toplama, maskeli figürler, bereket temennileri ile içeriği diğer kutlamalarla benzerdir. Yine Mayıs'ın ilk haftalarında kutlanan ve UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras listesindeki *Hıdırellez* tıpkı *Kakava* gibi ateş, bereket ve yenilenme temalarıyla öne çıkan bahar geçişi kutlamaları arasındadır. Hıdırellez'in Gağan'la ilişkisi önemlidir zira Gağan, Hıdırellez'de merkezi rolde olan Hızır figürünün

7 Gağan kutlamalarının seyirlik oyununda yaşlı kılığına giren ak sakallı figür.

habercisi olma özelliğindedir. Bu çerçevede Tunceli Alevi topluluğunda Hızır Orucu olarak bilinen oruç pratiğinin Gağan'dan birkaç hafta sonra icra edilmeye başlanması, mevsimsel ritüellerin birbirini tamamlayan bir kültürel süreklilik ve döngüsellik içinde işlediğine işaret etmektedir. Dolayısıyla söz konusu ritüel pratikler mevsimsel geçişlere bağlı olarak birbirini takip eden ve bütüncül bir anlam ağı oluşturan gelenek zincirinin parçası olarak değerlendirilebilir.

Gağan ve Mitolojik Çerçeve

Gağan ve bu çalışmada ele alınan diğer kış ritüelleri incelendiğinde söz konusu kutlamaların "yeni yıl, kış gündönümü ve yeniden doğuş, arınma/temizlenme ile toplumsal dayanışma" temaları etrafında şekillendiği görülmektedir. Mantıksal retorik hemen hemen hepsinde aynıdır; kışın karanlık ve durağan döneminin geride bırakılarak doğanın yeniden canlanmasını simgeleyen yeni bir döngüye geçiş düşüncesidir. Dolayısıyla farklı coğrafyalarda farklı kültürel bağlamlarla icra edilse de ritüellerin içeriği benzer bir sembolik mantık üzerine inşa edilmiştir. Bununla birlikte Gağan yalnızca mevsimsel bir geçiş ritüeli olarak değerlendirilmemelidir. Cem erkânı, niyazlar, gülbanklar ve diğer inançsal pratiklerle iç içe geçmiş yapısı onu Tunceli Alevi topluluğunun kendine özgü inanç ve ritüel sisteminin yerel bir tezahürü hâline getirmektedir. Dolayısıyla Gağan Tunceli Alevi topluluğunun dinî-kültürel kimliğinin korunması ve aktarılmasında önemli bir işlev gören somut olmayan kültürel miras unsurlarından biri olarak değerlendirilebilir.

Gağan ritüeli mitolojik ve sembolik açıdan değerlendirildiğinde, zengin ve çok boyutlu bir anlam yapısına sahip olduğu görülmektedir. İlk olarak; takvimsel anlamda yeni yılın başlangıcını temsil etmektedir. Ancak burada söz konusu olan yeni yıl modern anlamda 1 Ocak'ta başlayan Gregoryen takvim yılı değildir. Nitekim dünyanın birçok bölgesinde antik dönemlerden itibaren zamanın başlangıcı ve yılın yenilenmesi resmî takvimlerden ziyade doğanın döngüsü, mevsimsel değişimler ve astronomik olaylar esas alınarak belirlenmiştir. Bu nedenle Gağan'da ifade bulan yeni yıl anlayışı doğanın ritmine dayanan mevsimsel bir zaman algısı olarak okunmalıdır. İkinci olarak; kış mevsiminden bahara, başka bir ifadeyle yeniden doğuşa geçişi simgeleyen mevsimsel geçiş ritüelidir. Bu geçiş doğanın yeniden canlanmasını, bereket, üretkenlik ve yaşamın sürekliliğine yönelik kolektif temennileri içermektedir. Toplumlar açısından yılın son ayları ile ilk aylarını kapsayan Kasım–Ocak dönemi sert iklim koşullarının hüküm sürdüğü, tarımsal üretimin durduğu ve mevcut stokların tüketildiği kritik bir zaman dilimidir. Kış mevsimine yeterli hazırlık yapamayan topluluklar açısından bu dönem tarih boyunca kıtlık, hastalık ve hatta toplumsal çözülme riski taşıyan yaşamsal bir eşik olarak deneyimlenmiştir. Bu nedenle kışın sona ermesi ve doğanın yeniden

canlanması, yaşamın devamlılığını güvence altına alan sembolik bir yeniden doğuş olarak anlamlandırılmıştır. Dolayısıyla ritüelin merkezinde doğanın yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Kıtlık ve yoksunlukla özdeşleştirilen kış döneminden bolluk ve bereketin hâkim olduğu yeni döneme geçerken simgesel olarak buğday, ekmek ve benzeri unsurlar da bereketi temsil eden temel semboller olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte Gağan'ın yalnızca doğa merkezli veya din dışı bir ritüel olarak değerlendirilmesi eksik bir yaklaşım olacaktır. Zira dinî inançlar ile gündelik yaşam pratikleri tarihsel süreç içerisinde birbirini karşılıklı olarak şekillendirmiş ve iç içe geçmiştir. Bu yönüyle Gağan mevsimsel döngüye dayalı eski ritüel unsurlar ile Alevilik inanç sistemine ait cem erkânı, gülbanklar ve niyazların bütünleştiği senkretik bir yapıya sahiptir.

Bir önceki bölümde değinildiği üzere Asya'dan Avrupa'ya uzanan geniş bir coğrafyada farklı adlar ve uygulama biçimleriyle sürdürülen kış gündönümü ve yeni yıl kutlamalarının tarihsel süreç içerisinde her toplumun kendi dinî, kültürel ve toplumsal yapısı doğrultusunda "yeniden yorumlanarak" günümüze ulaştığı söylenebilir. Bu durum söz konusu ritüellerin zamanla yerel inanç sistemleriyle bütünleşerek kalıcı bir gelenek niteliği kazanmasına imkân sağlamıştır. Bu çerçevede Tunceli ve çevresindeki Alevi toplulukları tarafından yaşatılan Gağan geleneğinin kökenine ilişkin değerlendirmeler de ritüelin tek bir dinî geleneğe dayandırılamayacağını göstermektedir. Bununla birlikte günümüzde Gağan Tunceli Alevi topluluğu açısından tarihsel köken tartışmalarının ötesinde, Alevi inanç sistemi ve kültürel kimliğinin önemli bir bileşeni niteliği taşımaktadır. Benzer şekilde, mevsimsel geçiş ritüellerinin zaman içerisinde dinî anlamlarla yeniden yorumlanması yalnızca Gağan'a özgü bir durum değildir. Örneğin Hıdırellez kutlamaları da Hızır ve İlyas figürleri etrafında şekillenen dinî ve kültürel anlatılarla bütünleşmiştir. Bu bağlamda Gağan'ın Tunceli Aleviliğinde Hızır Orucu öncesinde gerçekleştirilen bir hazırlık ve geçiş ritüeli olarak anlam kazanması mevsimsel döngülerin tarihsel süreç içerisinde dinî ve kültürel anlamlarla yeniden yorumlandığını göstermektedir.

Gağan ritüelinde önemli bir yere sahip olan arınma ve temizlik uygulamaları da sembolik açıdan yeni döneme hazırlık anlamı taşımaktadır. Burada temizlik hem yaşam alanlarının fiziksel olarak temizlenmesi hem de bireyin ve topluluğun manevi anlamda arınmasını ifade etmektedir, ki eski yıla ait uğursuzluk, olumsuzluk, bereketsizlik ve kötü etkilerin geride bırakılarak yeni döneme arınmış bir şekilde girilmesi ritüelin temel amaçlarındandır. Arınma ritüelinin en belirgin sembollerinden birisi ise ateştir. Bazı yerel uygulamalarda ateşin yerini kül almakla birlikte her iki unsur da temizlenme, arınma, yenilenme ve yeniden başlangıç düşüncesini simgelemektedir.

Kökene Dair

Gağan ritüelinin kökeni tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte bazı kimselerin ritüeli Ermeni kültür ve dinî gelenekleriyle ilişkilendirmesine yönelik değerlendirmeleri göze çarpmaktadır. Bu kapsamda ritüelin tarihsel arka planı açıklanırken "Alevileşmiş Ermeni" gibi kavramsallaştırmalara başvurulduğu ve Gağan'ın mevcut biçiminin bu çerçevede yorumlandığı görülmektedir. [8] Hatta bazı çalışma ve söylemlerde Tunceli (Kürt) Alevilerinin tarihsel kökenine ilişkin Ermeni kimliği merkezli yorumlar ileri sürülmekte; bu çerçevede "İsa'ya tâbiler, Ali'ye mecburlar" şeklindeki ifadeler kullanılarak Tunceli (Kürt) Alevilerinin dinî ve kültürel kimliği Ermeni bir geçmiş üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır. Bir nevi "Hristiyan Ermeni" kimlik inşa edilmektedir. [9] Ancak bu tür yaklaşımlar literatürde genel kabul gören görüşler olmayıp tartışmalı değerlendirmeler arasındadır. Özellikle Gağan gibi geleneksel ritüellerin kökenini açıklarken ritüelin doğrudan Ermeni Hristiyanlığı ile ilişkilendirilmesi ve bu çerçevede Tunceli Alevi topluluğunun etnik-dinî kimliğinin açıklanmaya çalışılması metodolojik açıdan çeşitli sorunlar barındırmaktadır.

Açıktır ki Tunceli ve çevresi tarihsel süreçte Ermeniler dahil farklı etnik-dinî toplulukların bir arada yaşadığı bir bölge olmuştur. Bu tarihsel gerçeklik kültürel ve dinî etkileşimlerin varlığını doğal ve kaçınılmaz kılmakla birlikte tek başına herhangi bir ritüelin kökenini belirli bir topluluğa atfetmek için yeterli bir kanıt oluşturmamaktadır. Dolayısıyla yazılı tarihsel verilerle desteklenmeksizin ritüellerin kökenine ilişkin kesin yargılara ulaşılması ihtiyatla değerlendirilmelidir. Nitekim Gağan ile Orta Asya Türk kültüründe uzun yüzyıllardır kutlanan *Tsagaan/Çağan* geleneği arasındaki fonetik benzerlik veyahut Türk hükümdarları için kullanılan *Kağan* ile Gağan arasındaki ses benzerliği de dikkat çekici olmakla birlikte, bu benzerlikler tek başına ritüelin kökenine ilişkin kesin bir sonuca ulaşmayı mümkün kılmamaktadır. Gağan ritüelinin günümüzdeki formu dikkatle incelendiğinde, gülbank ile başlayan ve Hz. Ali'ye yönelik niyazlarla devam eden yapısı itibarıyla İslami referanslar içeren bir ritüel bütünlüğü sergilemektedir. Bu bağlamda ritüelin İslami çerçeveden koparılarak doğrudan Hristiyan Ermeni kökenine indirgenmesi ritüelin yapısını bozan değerlendirmelerdir. Öte yandan bölgede tarihsel süreçte yaşanan siyasi ve toplumsal gerilimler farklı inanç gruplarının kimliklerini koruma adına çeşitli refleksler geliştirmesine yol açmış olabilir. Ancak buradan yola çıkarak yapılan açıklamalar tarihsel bir veri olarak değil, yorumlayıcı bir

8 Tessa Hofmann, "Gağan (2)", *Alevi Ansiklopedisi,* (2 Temmuz 2025).

9 Müjgan Halis, "İsa'ya Tabiler, Ali'ye Mecbur: Alevileş(tiril)miş Ermeniler 100 Yıllık Öykülerini Anlatıyor", *Independent Türkçe*, (15 Kasım 2022).

perspektif olarak ele alınmalıdır. Nitekim Alevilik ile Ermeni Hristiyan geleneği teolojik ve ritüel açıdan birbirinden tamamen farklı iki ayrı inanç sistemidir. [10]

Sonuç

Doğu Anadolu tarih boyunca farklı medeniyetlere, topluluklara ve inanç sistemlerine ev sahipliği yapmış kadim bir coğrafyadır. Bu tarihsel yapı içerisinde topluluklar arasında kültürel etkileşim kaçınılmazdır. Söz konusu etkileşim ritüel pratiklerin de tek bir etnik ya da dinî aidiyet üzerinden açıklanamayacak ölçüde karmaşık bir karakter kazanmasına neden olmuştur. Bu çalışmada Tunceli Alevi topluluğu bağlamında ele alınan Gağan da belirli bir etnik veya dinî kimliğe indirgenemeyecek şekilde farklı kültür ve inanç sistemlerinin tarihsel süreç içerisinde yerel yorumlarla yeniden biçimlenmiş geleneksel bir ritüel olarak gözükmektedir.

Gağan ritüelinin temel anlamı çetin kış dönemi şartlarında toplumsal yardımlaşmanın hatırlatılması ve devamında gelecek olan yeni mevsim döngüsünün başlamasına yönelik beklentinin sembolik olarak ifade edilmesidir. Bu mevsimsel geçiş aynı zamanda yeni yılın başlangıcı olarak anlamlandırılmıştır. Bu minvalde eski yılın uğurlanmasıyla birlikte bereket, arınma, sağlık ve yenilenme temennileri ritüelin temel sembolik unsurlarını oluşturmaktadır. Doğa merkezli bu ritüel anlayışı Tunceli Aleviliğinde belirgin biçimde görülen doğa merkezli kutsallık tasavvuruyla da uyum göstermektedir. Bunun yanında Gağan tarımsal üretimin durma noktasına geldiği kış döneminde toplumsal dayanışmayı güçlendiren önemli bir sosyal işleve de sahiptir. Ev ev dolaşarak yiyecek toplanması, lokma paylaşımı ve ihtiyaç sahiplerinin gözetilmesi gibi uygulamalar toplumsal dayanışmayı pekiştiren yönünü ortaya koymaktadır.

---

10 Ermeni Hristiyan geleneğinde 1 Ocak günü kutlanan yeni yılın "Gagant" olarak isimlendirildiği belirtilir. Söz konusu yeni yıl esasında Hristiyan dünyanın Noel'idir. O gün kılık değiştirerek insanları eğlendiren ak sakallı figür de Noel babadır. (Bkz. Cahit Külekçi, "Türk-Ermeni Sosyal Münasebetleri", *Tarihte Türkler ve Ermeniler: İlkçağ & Ortaçağ*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu, (Ankara: 2014) cilt: I, s. 15-54.) Birlikte yaşamın getirdiği sonuçlar açısından bir isim transferi olmuş alabilir ancak açıktır ki çalışmada ele alınan Gağan ritüeli hem içerik hem inanç dünyası açısından Ermeni geleneğin yılbaşısı Gagant'tan tamamıyla farklı bir yapıdadır. Tunceli'nin tarihsel gelişimine yönelik bazı kaynaklar için bkz. İbrahim Yılmazçelik, "Osmanlı Döneminde Dersim'de Sosyal Yapı ve Dersim Aleviliği", *Alevilik Araştırmaları Dergisi,* Sayı 3, (2012), s. 1-38, "Dersim Sancağı'nın Tarihi ve İdari Gelişim Seyri", *Tarih ve Gelecek*, 2/1, (2016), s. 8-49; M. Abdulhalûk Çay, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kültürel Yapısı*. Turan Kültür Vakfı, İstanbul, (1994); Erhan Taş, "19. Yüzyıl Sonları ve 20. Yüzyıl Başlarında Dersim ve Yakın Çevresinde Dersim Aşiretleri ve Ermeni İlişkileri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 32/2, (2022), s. 807-816; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, (Ankara: 1988), Rıza Yıldırım, *Geleneksel Alevilik: İnanç, İbadet, Kurumlar, Toplumsal Yapı, Kolektif Bellek*, İletişim Yayınları, (İstanbul: 2018); Hıdır Öztürk, *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, (Ankara: 1984).

Gağan, günümüzde Türkiye'de ağırlıklı olarak Alevi toplulukları tarafından yaşatılan bir kış dönemi ritüeli olmakla birlikte, işlevi bakımından yalnızca yerel bir uygulama değildir. Dünyanın farklı coğrafyalarında benzer zaman dilimlerinde gerçekleştirilen yeni yıl ve mevsim geçiş kutlamalarıyla ortak özellikler taşıyan geniş bir kültürel örüntünün parçasıdır. Özellikle paylaşma, dayanışma ve bereket temaları etrafında şekillenen uygulamalara Asya'dan Avrupa'ya uzanan geniş bir coğrafyada benzer sembolik anlam alanına sahiptir. Her toplum bu ortak ritüel çekirdeğini kendi inanç sistemi ve yerel kültürel dokusu doğrultusunda yeniden yorumlamıştır. Gağan'ın günümüzde taşıdığı tarihsel, kültürel ve toplumsal değeri dikkate alındığında Hıdırellez gibi Somut Olmayan Kültürel Miras unsuru olarak değerlendirilmesi bir mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması adına önem taşımaktadır. [11]

11 Gağan geleneğinde öne çıkan toplumsal birliktelik, dayanışma ve ortak katılım anlayışı genel olarak değerlendirildiğinde Birleşmiş Milletler (BM) tarafından belirlenen 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amacı kapsamında yer alan ilk iki hedef "Yoksulluğa Son" ve "Açlığa Son" ile 11. hedef olan "Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar" amacıyla uyumlu bir toplumsal işlev sergilemektedir.

Kaynakça

Bakan, Dilek (2011). "Alevi Bektaşi Geleneğinde Hubyâr Sultan", *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi)*.

Birleşmiş Milletler (2026). "Türkiye, Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları", https://turkiye.un.org/tr/sdgs (Erişim: 27.07.2026).

Çay, M. Abdulhalûk (1994). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kültürel Yapısı*. Turan Kültür Vakfı, İstanbul.

_____ (1985). "Tunceli Mezar Taşları ve Türk Kültüründeki Yeri", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXIII/1–2, Ankara.

Güney, Hazal; Koçak, Nilay; Mutlu, Kader (2024). "Erzincan'da Yaşayan Alevilerin Hızır Ayındaki İnanç ve Pratiklerine Dair Bazı Tespitler (Mertekli Köyü Örneği-Hızır Dergâhı)", *TURAN-SAM,* Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi, cilt: XVI, sayı: 62, s. 374-381.

Halaçoğlu, Yusuf (1988). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Halis, Müjgan (2022). "İsa'ya Tabiler, Ali'ye Mecbur: Alevileş(tiril)miş Ermeniler 100 Yıllık Öykülerini Anlatıyor", *Independent Türkçe,* (15 Kasım), https://www.indyturk.com/node/575921/haber/isaya-tabiler-aliye-mecbur-alevileştirilmiş-ermeniler-100-yıllık-öykülerini (Erişim: 27.07.2026).

Hofmann, Tessa (2025). "Gağan (2)", *Alevi Ansiklopedisi*, (2 Temmuz), https://www.aleviansiklopedisi.com/madde-x/gagan-2-5699/ (Erişim: 27.07.2026).

Külekçi, Cahit (2014). "Türk-Ermeni Sosyal Münasebetleri", *Tarihte Türkler ve Ermeniler: İlkçağ & Ortaçağ*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu, (Ankara), cilt: I, s. 15-54.

Öztürk, Hıdır (1984). *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

Taş, Erhan (2022). "19. Yüzyıl Sonları ve 20. Yüzyıl Başlarında Dersim ve Yakın Çevresinde Dersim Aşiretleri ve Ermeni İlişkileri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 32/2, s. 807-816.

Yıldırım, Rıza (2018). *Geleneksel Alevilik: İnanç, İbadet, Kurumlar, Toplumsal Yapı, Kolektif Bellek*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yılmazçelik, İbrahim (2012). "Osmanlı Döneminde Dersim'de Sosyal Yapı ve Dersim Aleviliği", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, sayı 3, s. 1-38.

_____ (2016). "Dersim Sancağı'nın Tarihi ve İdari Gelişim Seyri", *Tarih ve Gelecek*, 2/1, s.8-49.